

Seniorer og arbeid:

Dessertgenerasjonen; lever lenger og jobber kortere

Et framtidig problem for Norge er at andelen yrkespassive øker samtidig som andelen yrkesaktive synker. Per i dag er bare én av tre personer yrkesaktive ved 66-årsalder, men nedtrappingen starter allerede ved 60 år. Utfordringen for Norge blir å øke antallet seniorer i arbeidslivet slik at de framtidige offentlige pensjonsutgiftene reduseres.

Selv om det er usikkert hvor mange vi blir, og hvor i landet vi velger å bo om 50 år, vet vi at levealderen vil stige. Det er gledelig for Norge at vi lever lenger, men medaljen har en bakside. Både i Norge og andre europeiske land øker antallet yrkespassive mer enn antallet yrkesaktive. Dette får konsekvenser for finansieringen av alderspensjon, helsetjenester og eldreomsorg fordi de yrkespassive må forsørges av de yrkesaktive.

Figur 1 gir et innblikk i hvordan vi kan forvente oss at antallet eldre vil bli i framtiden. Fra 1950 til 2004 har antallet personer 67 år og over steget fra 250 000 til omtrent 600 000 personer. Uavhengig av hvilke alternativer vi velger, viser figuren at vi fortsatt kan forvente en vekst av antall personer 67 år og over i befolkningen. Andelen personer 67 år og over i befolkningen vil øke fra 13 prosent i dag og til et sted mellom 15 og 28 prosent i 2050. Med utgangspunkt i alternativet middels vekst vil antallet personer nå 1 250 000 personer i alderen 67 år og over i 2050.

Boks 1. Befolkningsframskrivning

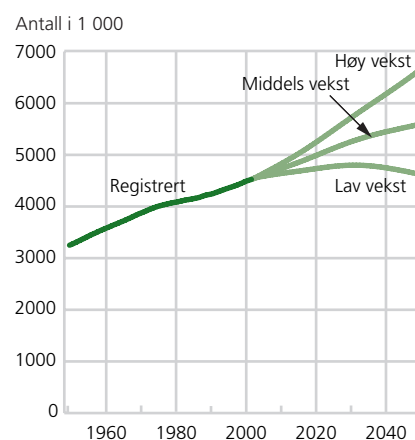
I Statistisk sentralbyrås (SSBs) modell framskrives befolkningen etter alder og kjønn ett år om gangen for 94 prognoseregioner, som deretter fordeles på de enkelte kommunene. Framskrivningene tar utgangspunkt i folketallet per 1. januar 2002. Beregninger av befolkningsutviklingen framover er alltid usikre. Usikkerhetene er størst for små kommuner og minst for landet som helhet. Dessuten øker usikkerheten jo lenger framover i tid vi ser. For å ta hensyn til denne usikkerheten blir det beregnet flere alternative utviklingsforløp hvor det tas hensyn til endringer. Hvert framskrivningsalternativ er beskrevet med fire bokstaver hvor rekkefølgen av bokstavene alltid er den samme: fruktbarhet, levealder, innenlandsk flyttenivå og nettoinnvandring. For eksempel betyr MMMM middels fruktbarhet, middels levealder, middels innenlands flyttenivå og middels nettoinnvandring, det vil si det midtre hovedalternativet, kalt middels nasjonal vekst. En ytterligere beskrivelse av befolkningsframskrivninger finnes på SSBs hjemmeside: www.ssb.no/folkfram.

Underholdskvoten for eldre

Underholdskvoten for eldre viser hvor mange yrkesaktive det er per yrkespassiv over 67 år. I modellen viser yrkespassive til personer i alderen 67 år og over og yrkesaktive til personer i alderen 20 til 66 år. Denne beregningen forutsetter at alle personer i alderen 20 til 66 år er yrkesaktive og at ingen i alderen 67 år og over er yrkesaktive. Dette er ikke riktig i virkeligheten, men fruktbart for å illustrere endringene i forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive.

Elisabeth Ugreninov

Figur 1. Antall personer 67 år og over, observert og framskrevet. 1950-2050

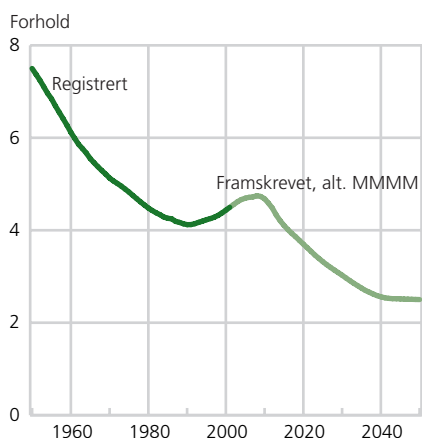

¹ Høy vekst = alternativ HHMH, middels vekst = alternativ MMMM og lav vekst = alternativ LLML.

Kilde: Framskrivning av folkemengden, Statistisk sentralbyrå.

Elisabeth Ugreninov er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk (elisabeth.ugreninov@ssb.no).

Figur 2. Underholdskvoten for personer 67 år og over, etter middels vekst

Kilde: Befolningsframskrivninger, Statistisk sentralbyrå.

Færre til å forsørge flere

I 1950 var det mer enn sju i yrkesaktiv alder per pensjonist. Dette antallet sank gradvis ned til et nivå på rundt 4 i yrkesaktiv alder per pensjonist for så å stige til dagens nivå på 4,4 personer. Raten vil fortsette å stige til et sted mellom 4,5 og 4,8 i 2010 for så å falle til om lag 3,7 i 2020, og deretter falle forholdsvis raskt. I 2050 vil alternativet med middels vekst gi i overkant av 2 yrkesaktive per pensjonist (Østby 2004:5, Brunborg 2004:17).

I realiteten vil antallet yrkesaktive per yrkespassiv bli enda lavere når vi trekker inn betydningen av tidlig pensjonering, en antatt økning i attføringspensjonister og uførepensjonister (Rønningen og Fredriksen 2002:17). Grunnen til dette er at faktisk eller forventet status i arbeidsmarkedet ikke er med i beregningen av underholdskvoten (se boks 1).

Når starter nedtrappingen fra arbeidslivet?

De mest yrkesaktive seniorerne befinner seg i aldersspennet 50 til 54 år hvor andelen yrkesaktive er 80 prosent eller over. Etter fylte 54 år synker yrkesaktiviteten gradvis med økt alder og ender på 32 prosent for 66-åringer. Yrkesdeltakelsen synker for både menn og kvinner når de runder 55 år. For menn i alderen 55 til 59 år synker yrkesdeltakelsen med 6 prosentpoeng og 10 prosentpoeng for kvinner. Forskjellene i yrkesdeltakelse med hensyn på alder er større for kvinner enn menn. De største forskjellene i yrkesaktivitet finner vi når vi sammenlikner personer i alderen over og under 60 år. Etter fylte 60 år synker yrkesdeltakelsen med opptil 20 prosentpoeng for både menn og kvinner, og ligger på 63 prosent for menn og 52 prosent for kvinner. For både menn og kvinner synker andelen sysselsatte ytterligere med opptil 30 prosentpoeng for aldersgruppen 65 til 66 år sammenliknet med aldersgruppen 60 til 64 år. Yrkesaktiviteten varierer mellom 35 og 48 prosent for menn og 23 og 30 prosent for kvinner. Andelen sysselsatte blant menn reduseres relativt mer med alder sammenliknet med kvinner slik at forskjellene mellom menn og kvinner blir noe mindre ettersom alderen øker.

Nedtrapping år for år

For å få fram nyansene i avgangene fra arbeidsmarkedet etter fylte 60 år, ser vi også på ettårig aldersinndeling for personer i aldersspennet 60 til 66 år. Blant menn i alderen 60-61 år er det så å si ingen forskjell i sysselsetting. Derimot er det noe lavere sysselsetting blant kvinner på 61 år sammenliknet med kvinner på 60 år. For både menn og kvinner går andelen sysselsatte ned med drøye 10 prosentpoeng etter fylte 62 år. Denne nedgangen kan skyldes at personer som har fylt 62 år kan gå av med avtalefestet pensjon, AFP (boks 2), hvis arbeidsplassen omfattes av ordningen. For både menn og kvinner synker andelen sysselsatte ytterligere med drøye 10 prosentpoeng fra 62 til 63 år. Etter 63 år holder den seg stabil til og med 64-årsalder før andelen igjen reduseres til 37 prosent for menn og 31 prosent for kvinner ved 65-årsalder og 35 og 30 prosent ved 66-årsalder.

Tabell 1. Sysselsatte i prosent av alle personer i hver gruppe, etter alder. Årsgjennomsnitt for 2004

Alder	I alt	Menn	Kvinner
50-54 år....	83	86	80
55-59 "	75	80	70
60-64 "	57	63	52
65-66 "	33	36	30
60 år	72	76	68
61 "	68	75	61
62 "	56	62	50
63 "	43	48	39
64 "	42	46	38
65 "	34	37	31
66 "	32	35	30

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, SSB.

Boks 2. AFP

Avtalefestet pensjon (AFP) ble innført i tilknytning til inntektsoppgjøret i 1988. Hovedinnholdet i ordningen er at yrkesaktive på visse vilkår får mulighet til å gå av med pensjon før pensjonsalderen i folketrygden på 67 år. Pensjonen består hovedsakelig av uførepensjonen samt et AFP-tilegg. AFP-ordningen gir noe lavere kompensasjon ved lavere inntektsnivåer enn det som er tilfelle for folketrygden. Årsaken til dette er at pensjonen ikke skal overstige 70 prosent av tidligere inntekt. AFP beregnes som en folketrygdspensjon derfor er kompensasjonsprofilen svært lik folketrygdens. Som følge av AFP-tilegget er imidlertid ytelsesnivået noe høyere (Rønningen og Fredriksen 2002).

Boks 3. Datagrunnlaget

I artikkelen brukes hovedsakelig datakildene arbeidskraftundersøkelsen, AKU og EU-SILC.

AKU er basert på intervju med et utvalg av befolkningen (24 000 personer i kvartalet). På dette grunnlag beregnes tallet på yrkesaktive for hele befolkningen i alderen 16 til 74 år. Det medfører at resultatene er noe usikre på grunn av tilfeldigheter og skjevheter ved utvalget (Grunntabeller 2002).

EU-silc er en undersøkelse med et representativt utvalg av befolkningen i alderen 16 år og over. I 2003 var svarprosenten 71 og i alt 5 852 personer og husholdninger ble intervjuet. Hovedsakelig inneholder dataene opplysninger som er innhentet via intervju, men for å bedre datagrunnlaget er det også koblet på registeropplysninger om inntekter og overføringer. EU-silc er korrigert for skjevheter og frafall.

Boks 4. Definisjoner

Seniorer: Med seniorer menes personer i alderen 50-66 år.

Sysselsatte: Sysselsatte er personer i alderen 16-74 år som utførte inntektsgivende arbeid av minst én times varighet i undersøkelsesuka, samt personer som har et slikt arbeid, men som var midlertidig fraværende pga. sykdom, ferie, lønnet permisjon e.l. Personer som er inne til førstegangs militær- eller siviltjeneste regnes som sysselsatte. Personer på sysselsettingstiltak med lønn fra arbeidsgiver klassifiseres også som sysselsatte, til forskjell fra personer på andre typer tiltak (kvalifiseringstiltak), hvor det bare utbetales en kursstønad e.l.

Yrkesaktive: Yrkesaktive omfatter personer med en yrkesinntekt høyere enn folketrygdens minsteytelse til alders- og uførepensjonister.

Yrkespassive: Yrkespassive omfatter personer med yrkesinntekt lavere enn folketrygdens minsteytelse til alders- og uførepensjonister.

Hva kjennetegner de yrkesaktive seniorene?

De yngre seniorene er mer yrkesaktive enn de eldre seniorene hvor hovedskillet går ved fylte 60 år. Personer i alderen 60-64 år har mer enn seks ganger så høy sannsynlighet for å stå utenfor arbeidsmarkedet enn personer i alderen 50-54 år (se boks for analysemetode). Tidligere har vi også sett at menn er mer yrkesaktive enn kvinner uavhengig av alder. Det er nesten dobbelt så høy sannsynlighet for at en kvinne står utenfor arbeidsmarkedet enn en mann etter fylte 50 år. Utdanning har også helt klart betydning for yrkesaktiviteten samt hvor lenge en blir i yrkeslivet. Gjennomgående er personer med universitets- eller høyskoleutdanning yrkesaktive lenger enn personer med lavere utdanning. Imidlertid får utdanning større betydning med økt alder hvor de største forskjellene befinner seg i aldersgruppen 60-66 år. Sannsynligheten for at en senior med universitets- eller høyskoleutdanning er yrkesaktiv, er 70 prosent høyere enn en senior med videregående skole eller lavere utdanning. Imidlertid er sivilstatus viktigere enn både kjønn og utdanningsnivå. En person som bor alene har dobbelt så høy sannsynlighet for å stå utenfor arbeidsmarkedet som en person som er gift eller samboende. Grunner til at aleneboende i større grad er yrkespassive, og om yrkespassivitet

Tabell 2. Andel yrkesaktive, etter alder, kjønn og utdanning. 2003

Alder	Ungdomsskole		Videregående skole		Universitet/høyskole	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
30-49 år	86	62	89	77	97	89
50-59 år	84	50	85	75	92	89
60-66 år	40	20	47	42	74	73

Kilde: EU-silc 2003.

Boks 5. Analysemetoder

Seniorenes tilknytning til arbeidslivet eller uføretilstand er analysert ved hjelp av logistisk regresjon. Logistisk regresjon er en multivariat analysemetode som benyttes for å studere nettoeffekten av flere forklaringsvariabler på en avhengig variabel. Metoden er velegnet når den avhengige variabelen er dikotom som betyr at den har to uavhengige verdier. I den første analysen ser vi hvorvidt seniorene er yrkesaktive eller yrkespassive, mens vi i den andre analysen tar utgangspunkt i om de er uføretrygdet eller ikke.

Hvor mye høyere sannsynligheten er for at en begivenhet skal inntreffe ved en bestemt verdi på forklaringsvariabelen i forhold til en annen verdi (referansekategori), når de øvrige bakgrunnsfaktorene i modellen holdes konstant, beregnes ved å ta forholdet antilogarithmen til parameterestimaten til de to verdiene på forklaringsvariabelen. Dette kalles oddsforholdet. Oddsene øker vesentlig mer enn andelen så det er viktig å ikke blande sammen de to effektmålene.

Det innbyrdes styrkeforholdet mellom de enkelte forklaringsvariablene kan bedømmes ved å sammenlikne størrelsen på kji-kvadratene til variablene. Jo større kji-kvadratet er, jo sterkere er effekten av forklaringsvariabelen på den avhengige variabelen. For nærmere utdypning se for eksempel Ringdal (2001) eller Blom (1998:64).

kommer før eller etter samlivsbrudd, er uklart. Imidlertid viser tidligere forskning at arbeidsuførhet reduserer sannsynligheten for å bli gift eller samboende og øker sannsynligheten for samlivsbrudd (Mastekaasa 1992, 1994, Blekesaune 2003). Om en bor i storbyregion eller ikke har også betydning for yrkesaktiviteten, men er av mindre betydning sammenliknet med andre forhold. Seniorer som bor i Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim eller Stavanger har 30 prosent høyere sannsynlighet for å være yrkesaktive sammenliknet med andre seniorer.

En av tre yrkespassive seniorer på uføretrygd

Personer som av helsemessige årsaker ikke kan jobbe, har krav på økonomiske støtteordninger fra staten, dette fungerer som en sikkerhetsordning, men

vil samtidig plassere de med helseproblemer utenfor arbeidslivet. Uførhet er den vanligste årsaken til at man ikke jobber etter fylte 50 år. Resultatene viser at seks av ti yrkespassive er uføretrygdet. I alderen 50 til 59 år er 63 prosent av de yrkespassive delvis eller helt uføretrygdet og 6 prosent har andre typer pensjoner. De resterende, 31 prosent, har andre kilder til forsørgelse enn inntekt fra pensjon. De kan for eksempel være hjemmевærende. Andelen uføretrygdede er tilnærmet like høy for aldersgruppen 60 til 66 år og utgjør den største pensjonsordningen også for denne gruppen.

Tabell 4 viser pensjonen til de i arbeidsfør alder som står utenfor arbeidslivet. Tallene for uføretrygd viser

Tabell 3. Sannsynligheten for å være yrkespassiv i alderen 50-66 år. Multivariat logistisk regresjonsmodell. 2003			
	Kji-kvadrat	Oddsratioet	Signifikansnivå
Kjønn			
Kvinner	22,3	1,89	0,001
Utdanningsnivå			
Universitets- og høyskoleutdanning ...	43,7	0,3	0,001
Sivilstatus			
Gift eller samboende	24,3	2,04	0,001
Region			
Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim, Stavanger	5,6	0,7	0,019
Alder (sammenliknet med aldersgruppen 50-54 år)			
55-59 år	17,7	2,09	0,001
60-64 "	103,5	6,24	0,001
65-66 "	122,5	19,44	0,001
Kilde: EU-SILC 2003.			

ikke nye avganger fra arbeidslivet med alder. Det betyr at personer med uføretrygd i aldersgruppen 60 til 66 år også kan ha vært uføretrygdet da de var 50 til 59 år. Selv om vi ikke følger de samme personene over tid, kan vi likevel regne med at de som er uføretrygdet før de fyller 60 år, også er det etter at de har fylt 60 år. Noe vi derimot kan være helt sikre på, er at 12 prosent fra aldersgruppen 60 til 66 år går fra yrkesaktivitet til avtalefestet pensjon, AFP. Øvrige yrkespassive har andre typer pensjoner eller annet enn pensjon.

Sannsynligheten for å bli ufør øker med alder, og er tilnærmet dobbelt så høy for kvinner som for menn. Vi finner at utdanning er avgjørende for hvorvidt en er uføretrygdet eller ikke. Seniorer med høyere utdanning har 60 prosent lavere sannsynlighet for å bli uføretrygdet enn seniorer med videregående som høyeste utdanning. Vi finner også at seniorer som bor i Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim eller Stavanger har noe lavere sannsynlighet for å være ufør sammenliknet med seniorer fra resten av landet (se boks 5 for analysemetode).

Generelt er det vanskelig å si noe om årsaksretningen når helse studeres som utstøtning fra arbeidsmarkedet. Er det slik at ustabil yrkesdeltakelse gir dårlig helse? Eller omvendt fører dårlig helse til ustabile jobber og en eventuell utestengning? Seniorer som bor alene har mer enn dobbelt så høy sannsynlighet for å være uføretrygdet som seniorer som bor sammen med noen. Om arbeidsuførhet kommer før eller etter et samlivsbrudd eller er uklart. Det kan tenkes at ekteskap eller samboerforhold er viktig for individenes sosiale relasjoner, og virke som en buffer mot vanskelige hendelser som helsesvikt og arbeidsledighet ved at den andre parten yter omsorg samt økonomisk og moralsk støtte. Videre kan hjelpebehov redusere sannsynligheten for å bli gift eller samboer og øke sannsynligheten for brudd med en ektefelle eller samboer. (Blekesaune 2003).

Pensjonsstatus til yrkespassive	50-59 år	60-66 år
AFP	0	12
Uføretrygd	63	62
Andre typer pensjoner	6	3
Annet, ikke pensjon ...	31	23

Kilde: EU-silc 2003.

Tabell 5. Sannsynligheten for å være ufør i alderen 50-66 år. Multivariat logistisk regresjonsmodell. 2003

	Kji-kvadrat	Oddsratioet	Signifikansnivå
Kjønn			
Kvinner	19,9	1,88	0,001
Utdanningsnivå			
Universitets- og høyskoleutdanning	22,3	0,40	0,001
Sivilstatus			
Gift eller samboende	27,0	2,14	0,001
Region			
Oslo, Akershus, Bergen, Trondheim, Stavanger	4,9	0,70	0,026
Alder (sammenliknet med aldersgruppen 50-53 år)			
54-56 år	6,5	1,80	0,001
57-59 år	15,6	2,46	0,011
60-63 år	44,9	4,32	0,001
64-66 år	61,5	6,40	0,001

Kilde: EU-SILC 2003.

Hvordan holde flere i arbeid lenger?

Det å stå i arbeidslivet fram til pensjonsalder er ingen selvfølge. Bare en av tre er fortsatt yrkesaktive ved 66-årsalder. Nedgangen i forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive skyldes til dels endringen i den demografiske utviklingen. Vi må også ta i betraktning at Norge har opplevd en generelt økt levestandard som kan gi seg utslag i et ønske om å ta ut mer fritid ved å gå ut i tidligpensjonering. I tillegg til "frivillige" avganger fra arbeidsmarkedet, vil en antatt økning i atføringpensjonister og uførepensjonister bidra til at andelen yrkespassive stiger. Tidligere forskning (Hernes, Røed og Strøm 2002, Rønningen 2004) innenfor pensjoneringsatferd peker i retning av at mange benytter første mulighet til å gå ut av arbeidsmarkedet. Den viser også at økonomiske insentiver har stor betydning. De som har mulighet for å benytte seg av AFP, gjør dette i stor grad så snart muligheten byr seg (Hernes, Røed og Strøm 2002). Dette kan skyldes at det ikke er noe å tjene på å

vente med å gå over på AFP. Forskning tyder også på at personer med lavere utdanning ser ut til å respondere sterkere på økonomiske insentiver enn personer med høyere utdanning som blir lenger i arbeidslivet, dette gjelder både AFP og uføretrygd. Mange blir tvunget ut av arbeidsmarkedet på grunn av dårlig helse. Vi ser at personer med høyt sykefravær i større grad benytter seg av tidligavgangsordninger, spesielt uførepensjon, enn personer med mindre sykefravær (Rønningen 2004).

Godt arbeidsmiljø for seniorer

Elisabeth Rønning (Ugreninov og Rønning 2005) har, med utgangspunkt i data fra Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø, sett nærmere på seniorenes arbeidssituasjon og arbeidsmiljø. Hun finner at 50-66-åringene stort sett oppfatter arbeidsmiljøet som bra. De fleste er fornøyde med utviklingsmulighetene i jobben. De opplever høy grad av selvbestemmelse i sine arbeidsoppgaver og i hvordan arbeidet skal utføres. Imidlertid er det en tendens til at flere menn enn kvinner i høy grad bestemmer selv i arbeidet.

Når vi ser på det sosiale miljøet på arbeidsplassen, sier om lag tre av ti at de har opplevd dårlige forhold på arbeidsplassen mellom ledelse og ansatte. Det er færre som har opplevd dette mellom ansatte, eller mellom ansatte og kunder/klienter/elever. Svært få sier at de har vært utsatt for trakassering eller mobbing i arbeidslivet. Bare 2 prosent oppgir at de har vært utsatt for dette et par ganger i måneden eller mer. Imidlertid er det flere 50-66 åringer

som oppgir å ha vært utsatt for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen. Det har vært en økning fra 2 prosent i 1989 til 7 prosent i 2003. Kvinner er mer utsatt enn menn, noe som kan skyldes at vold eller trussel om vold i stor grad er yrkes- og kjønns spesifikt framfor aldersavhengig. Sykepleiere og ansatte innen salgs- og serviceyrker er mer utsatt for vold eller trusler om vold på arbeidsplassen enn personer i andre yrker. Dette er yrker der kvinner er i flertall.

Helseplager og sykefravær øker med alderen. Typiske helseplager blant seniorer som skyldes jobb er ofte slitasje. Dette gir seg utslag i smerter i nakke, skuldre, rygg og armer, håndledd og hender. Det er flere kvinner enn menn som oppgir at de har helseplager som skyldes jobb. Dette gjelder alle typer helseplager. Det ser ut som om helseplager som skyldes jobb i større grad er et kvinneproblem enn et aldersproblem. Én av tre 50-66-åringer føler seg fysisk utmattet når de kommer hjem fra jobb. Det er flest kvinner som sier dette.

Gulrot før pisk?

Kan noe gjøres for å holde på seniorenes arbeidskraft? Noen tiltak som har vært fremmet er å høyne pensjonsalderen, stramme inn AFP og gjøre uføretrygd mindre attraktivt. Hvordan dette vil slå ut for framtidige pensjonister, en stund fram i tid, er usikkert. Andre tiltak kan være å se på arbeidsmiljøet og eventuelt endre arbeidssituasjonen til eldre arbeidstakere for å beholde de lenger i arbeidslivet.

Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø viser hva dagens seniorer selv mener skal til for å jobbe fram til pensjonsalder. Resultatene viser at én av tre 50-66-åringer ikke tror de vil orke, eller er friske nok til å jobbe fram til pensjonsalderen (Rønning 2005). Denne gruppen fikk presentert mulige tiltak som kan lette arbeidsdagen slik at de kan fortsette fram til pensjonsalder. Nesten halvparten svarte at mindre arbeidsmengde og kortere arbeidstid ville ha meget stor eller stor betydning. En del mente at mindre fysisk tungt arbeid og roligere arbeidstempo vil ha meget stor eller stor betydning for å bli i arbeidslivet lenger.

Det ser med andre ord ut til at utfordringen for Norge med hensyn til dagens seniorer blir å tilrettelegge arbeidssituasjonen framfor å stramme inn kravene om tidligpensjonering. Det har vært fokusert mye på seniorer som ressurspersoner i arbeidslivet. Det er gevinster å hente også for arbeidstakere som ennå er yrkesaktive. En generell holdningsendring blant arbeidsgivere vis-à-vis seniorer for å inkludere flere i arbeidslivet, samt å sørge for tilrettelegging, oppfølging og et bedret arbeidsmiljø for eldre arbeidstakere vil trolig gi utbytte i form av en lengre yrkeskarriere for seniorer.

Referanser

- Blekesaune, M. (2003): "Helsesvake partnere mindre populære", *Samfunnsspeilet* 3, 2003, Statistisk sentralbyrå.
- Blom, Svein (1998): *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge*, Rapport 1998/16, Statistisk sentralbyrå.
- Brunborg, Helge (2004): "Befolkningen blir eldre", *Økonomiske analyser* 5/2004, Statistisk sentralbyrå.
- Hernæs, E., K. Røed og S. Strøm (2002): *Yrkesdeltakelse, pensjoneringsadferd og økonomiske insentiver*, Rapport 4, Frischsenteret.
- Mastekaasa, Arne (1992): "Marriage and psychological well-being: Some evidence on selection into marriage". *Journal of Marriage and the Family*, 54-4: 901-911.
- Mastekaasa, Arne (1994): "Psychological well-being and marital dissolution: selection effects?" *Journal of Family Issues*, 15-2:208-228.
- Ringdal, Kristen (2001): *Enhet og Mangfold*, Fagbokforlaget.
- Ugreninov, Elisabeth og Elisabeth Rønning (2005): "Yrkesdeltakelse, arbeidsmiljø og trygdebruk" i Ugreninov (red.) (2005): *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72, 2005, Statistisk sentralbyrå.
- Rønning, D. (2004): *Syssetsetting og tidligpensjonering for eldre arbeidstakere*, *Økonomiske analyser* 5/2004, Statistisk sentralbyrå.
- Rønning, D. og D. Fredriksen (2002): "Beskatning av pensjonister", Notater 2002/17, Statistisk sentralbyrå.
- Østby, Lars (2004): "Ikke blant Europas største, men dyrt kan det bli", *Samfunnsspeilet* 1, 2004, Statistisk sentralbyrå.

